

А. Р. Шаматова

ЗМІНИ У ЖИТТІ ЖІНКИ МОДЕРНОЇ ДОБИ (на прикладі Олександри Коллонтай)

Проаналізовано проблему становища жінки XIX ст. у соціумі. Основну увагу звернуто на життя жінки у дворянській родині, на прикладі О. Коллонтай.

Ключові слова: Російська імперія, жіноче питання, соціум, виховання, дворянська родина.

Дослідження жіночого питання у Російській імперії кінця XIX ст. є досить актуальним. Жінки прагнули визнання своїх прав, зокрема на якісну освіту, права голосу та самостійності у прийнятті рішень. Слабка стать хотіла приносити користь суспільству, хоча таке бажання було зумовлене самим часом. З відміною кріпосного права 1861 р., докорінно змінилося й життя дворянства, потрібно було працювати. Яскравою представницею жіночого руху стала й Олександра Михайлівна Коллонтай – людина непростой долі та великого таланту, що втілював багатогранний образ жіночої особистості в Російській імперії на зламі XIX–XX ст. Стиль у написанні робіт значно відрізняє її від сучасниць, а в науково-пізнавальному контексті дослідження минулого О. Коллонтай актуальне, оскільки вона належала до авангарду передового жіноцтва, представниць з України, яке з кінця XIX ст. заявило про свої прагнення до освіти та свободи вибору у житті. О. Коллонтай доклала чимало зусиль у діяннях і публікаціях. Для сучасної молоді історія жіноцтва є яскравим прикладом високого рівня суспільної активності того часу. Вивчення особи О. Коллонтай є доцільним з погляду важливості осмислення досвіду жінки, яка жила в часи перетину двох соціумів: традиційного суспільства та модерного покоління.

Одним із перших життів О. Коллонтай проаналізував публіцист Л. Жабко. Ґрунтовним надбанням сучасного періоду історіографії теми є праця І. Юкіної – «Нова історія жінок Росії». Авторка навела хронологію розвитку жіноцтва у Російській імперії, зазначивши при цьому чинники, що впливали на її еволюцію. На початку XXI ст. з'явилася низка історичних оглядів, що підсумували попередні етапи розвитку особистості О. Коллонтай. Інформативно насиченими є історичний огляд Л. Берника – «А. М. Коллонтай – перша в дипломатике жінчина-посол», що містить ґрунтовний нарис її дипломатичної діяльності. Серед українських істориків, які окреслили положення жінки XIX ст., в цілому, слід виділити О. Драч («Вища жіноча освіта в Російській Імперії другої половини XIX – початку XX ст.») та О. Плахтій («Осередок жіночого товариства XIX ст.»). Значним досягненням наукової думки щодо ролі О. Коллонтай вважаємо студії І. Іткіної та В. Аврасенко, котрі окреслили революційний період життя О. Коллонтай, проаналізувавши її роль у становленні радянської політичної системи. Наукова періодика представлена статтями А. Гайди і А. Белової. Останні надали важливу інформацію про деякі етапи політичної діяльності Олександри Михайлівни у жіночому питанні. До спеціальної та художньої літератури була залучена робота Б. Піетров-Еннкера – «Новые люди России», де чітко обґрунтовано життя та побут жінки кінця XIX ст. Метою цієї статті є з'ясування причин, які вплинули на зміни у житті жінки в означений період, на прикладі постаті О. Коллонтай.

На початку XIX ст. жінки почали поступово змінювати свій світогляд, який значно відрізнявся від традиційного суспільства. Представниці прекрасної статі почали більше цікавитися літературою, як російською,

так і іноземною, деякі жінки навіть самі починали літературну діяльність. Такі особи відразу отримували у соціумі прізвиська «педанток» та «синіх панчіх». Вхідження слабкої статі у світ, який до того вважався чоловічим, почався з літератури. Духовне обличчя жінок помітно змінювалося, адже їх можна було побачити за читанням таких книжок, які були доступні лише чоловікам. Читання наукової літератури перетворилося у захоплення, але далеко не кожна жінка могла собі це дозволити. Побоювання осуду з боку соціуму, відклало свої переваги у підсвідомості людини. Старше жіноче покоління того часу негативно ставилося до нового захоплення та забороняло своїм донькам брати приклад з осіб, які, на думку консерваторів, подавали «дурний тон» у вищому суспільстві. Люди традиційного суспільства не бажали, щоб їхні діти були тими самими новаторами, які не завжди несуть позитивні зміни у суспільство [4, 178].

Важливим аспектом у цій проблемі було те, що не лише захоплення науковою літературою давало підставу для хвилювання, молоді жінки прагнули освіченості, незалежності у прийнятті життєвих рішень. Сім'я у першій половині XIX ст. відігравала важливу роль у житті кожної людини, а особливо жінки, оскільки саме батьки вирішували подальшу долю своїх спадкоємців. Інтереси родини домінували над формуванням особистості, людина з дитинства знала про своє майбутнє, заплановане її батьками, і в жодному разі не наслідувалася заперечувати. Кожний член родини знаходив місце в суспільстві і зміцнював свій престиж завдяки сімейним зв'язкам, тому від нього очікувалося надання переваги інтересам сім'ї над власними. Батьки у всьому приймали рішення за своїх дітей (освіта, спілкування, шлюб, рід занять) і це було цілком прийнятним для традиційного суспільства того часу.

За спогадами сучасниць, жертвувати собою заради родини було нормальним явищем, а ось суперечити цим традиціям було справжнім злочином і ганьбою для сім'ї. Батьки пояснювали своїм дітям (дівчатам), що суспільство вимагає любов'язності, а не освіченості, домашнього ж навчання цілком досить для вдалого шлюбу [7, 189]. Варто зазначити, що становище жінок у привілейованих сім'ях мало чим відрізнялося від життя кріпаків, вони також були заручниками власної долі, яку батьки їм запланували заздалегідь. Зі спогадів О. Коллонтай: «Тато мріяв про моє заміжжя, а я хотіла навчатися», стає зрозуміло, що шлюб – це була головна місія в житті жінки XIX ст. [7, 145].

Вже у середині XIX ст., коли поширилися гуманні та демократичні тенденції, зріс і інтерес до жінки, її поклонання, ролі у соціумі, формування її особистості й освіти. В романтичну епоху свобода для жінки була реальною лише в межах її особистого простору, а в період другої половини XIX ст. мова вже йшла про громадські права жінок. Такі зміни були зумовлені скасуванням кріпосного права у 1861 р. Жінок почали залучати до всіх сфер діяльності, а сучасниці тих подій зазначали у своїх щоденниках, що зі скасуванням кріпацтва, жити стало легше. Однак не тільки цей чинник вплинув на сприйняття жінки як особистості – нове покоління, ось що несло істотні зміни. Світогляд нового покоління заперечував сприйняття дворянської культури, замість цього сприймалися матеріальні цінності та чіткі позиції в житті. Свобода думки, наполеглива праця, ідея – ці фактори були актуальні на той час. Відбувалося своєрідне спрощення в одязі, культурі та в повсякденному житті [6, 156].

Не можна залишити осторонь і питання потягу жінки до знань. Жіноча половина зачитувалася науко-

вими працями, оволодівала точними та гуманітарними науками, а прагнення до науки стало головними критеріями оцінки особистості того часу. Такі відверті зміни у повсякденному житті жіночої половини були, дійсно, проривом, адже якщо згадати життя молодих дівчат початку та середини XIX ст., то увага щодо освіти акцентувалася лише на вивченні музики, французької та художньої літератури. Під впливом цих змін, знову постало питання зрівняння прав жінок з чоловіками, яке, втім, розуміли надто буквально. Жінки виконували чоловічі суспільні ролі й опановували чоловічі професії. Такі модерні зміни внесли свою корективу і в майбутнє. Стало зрозумілим, що для таких змін необхідно реалізувати питання жіночої освіти. Освічена частина суспільства розуміла, що навчання у пансіонах дає дівчині лише поверхові знання. Ця проблема гостро постала вже у 1872 р., коли в Петербурзі, Києві, Москві, Харкові та Казані були створенні перші вищі жіночі курси (ВЖК). Професорський склад ВЖК зауважував, що першокурсниці вельми слабкі у знаннях точних наук. Для покращення ситуації проводилися додаткові заняття, з розв'язанням проблем вивчення та освоєння дисциплін слухачками [5, 67].

Закінчуючи ВЖК, «слабка стать» поставала на новий рівень у соціумі. Вона вже не була цілком залежною від родини, але варто пам'ятати, що пережитки традиційного суспільства залишаються дотепер. Такі новаторства у розвитку жінки як високоосвіченої людини також внесли свої зміни у жіноче питання. Тому зовсім не дивно, що вже на початку XX ст. відбулися зміни й у особистих стосунках між чоловіками та жінками, що часто обмежувалися лише товариськістю між протилежними статями. Нове покоління формувало вільні стосунки між протилежними статями, підкреслюючи цим, що спілкування може обмежуватися лише дружніми розмовами та дискусіями, що жінка може бути гідним співрозмовником. У молоді початку XX ст. з'явилася мода на збирання вдома друзів для обговорення та читання книжок. Жінки стали активними учасницями таких зібрань [4, 122].

Не останню роль у трансформації жінки відіграло й те, що дворянські родини після відміни кріпацтва почали втрачати капітал. Кожен член сім'ї мав приносити ту чи іншу користь родині. Праця, що колись вважалася ганьбою для шляхетної особи, а особливо для жінки, тепер стала обов'язковою для кожної порядної людини. Складні умови життя, що спіткали людей після реформи 1861 р., штовхали до праці й жінок. На жаль, їхня слабка освіченість ставала перешкодою для гідного заробітку коштів. Постало питання здобуття жіноцтвом вищої освіти, що давала змогу молодому поколінню змінити свій соціальний статус, самореалізуватися та досягти матеріального добробуту.

Яскрава представниця жіноцтва XIX ст. – О. Коллонтай (уроджена Домонтович) зростала у дворянській родині: «Я вдячна своїм батькам за те, що вони мене дуже любили, проте, мало хвалили та не розбещували. Моя мати і моя няня – англійка були дуже вимогливими. На все були свої порядки. Потрібно було прибирати свої іграшки, складати свою білизну на ніч на маленькому стільці, самій дуже рано навчитися мити не тільки обличчя і руки, але й вуха – чого я робити дуже не любила» [6, 123].

У XIX ст. далеко не кожна родина могла собі дозволити запросити на роботу таку няню, а лише заможні роди запрошували до себе подібних вихованок. Міс Годжонс – так звали няню Олександрю – була англійкою, яка навчала маленьку дівчинку правилам етикету, музиці, англійській і французькій мовам. Також

Годжонс допомагала вести матері О. Домонтович господарство. Батьки прагнули для дочки найкращої освіти, саме тому, крім няні, з нею займалися й інші викладачі. Мати намагалася знайти дочці найкращих вчителів. Олександрю вивчала англійську, французьку, німецьку, фінську (рідна мова її матері) мови, оскільки їхнє знання було основою гарних манер XIX ст. Докорінно освіта дівчини змінилася з приходом в їхній дім Марії Іванівни Страхової, котра навчала її впродовж десяти років. Крім освоєння науки, Марія Іванівна залучала О. Домонтович до ведення дискусій та діалогів стосовно поглядів на майбутнє [4, 195].

Проте, мати Олександрю навіть не хотіла говорити на цю тему. Вона вважала, що дочка зі своїм запальним характером може легко піддатися віянням політики того часу. Багато хто з дівчат на той момент покинули родину та пішли «в народ», як тоді називали новоутворені політичні партії, що боролися за зміну режиму правління, зокрема прагнули вчинити революцію та ліквідувати царя. Мати Олександрю хотіла як можна довше берегти доньку від подібних змін. Проте, коли О. Коллонтай почала відвідувати школу мистецтв у Петербурзі, переживання матері почали підтверджуватися: Олександрю більше цікавила спілкуванням з молодими студентами і студентками, ніж самим навчанням. Ідеї молодих новаторів захоплювали дівчину. Насамперед, це були думки стосовно «нового часу», модерні погляди на життя, вільні висловлювання, кохання, протести проти поглядів представників традиційного суспільства. Не можна залишити осторонь той факт, що на самосвідомість молодого покоління кінця XIX ст. впливали нові ідеали. В літературній сфері популярними були твори І. Тургенева («Батьки і діти»), Л. Толстого («Анна Кареніна») [5, 98] та ін.

Головна героїня останнього твору не була схожою на жінок традиційного суспільства і молодих читачок. Саме це приваблювало в її образі та водночас доводило, що жінка у житті може бути іншою – вільною, незалежною, самостійною. Такий образ вразив маленьку Олександрю, вона завжди захоплювалася такими жінками. Загалом, для О. Коллонтай питання жіночої свободи та права вибору залишилися актуальними до кінця життя. Не можна стверджувати, що саме літературні герої вплинули на свідомість дівчини та викликали в ній бажання до іншого життя. Проте, цей факт не можна залишити осторонь, адже покоління того часу захоплювалося новими героями і намагалася у своїх поглядах наслідувати їх [4, 130].

Отже, О. Коллонтай зростала в родині, де панували гарні манери та суворе виховання. Можна стверджувати, що, завдяки фінляндському походженню її матері (уроджена Массалін-Мравінська), її виховання було насамперед європейським, а це свідчить про те, що в дівчинці змалечку переважали погляди, які суперечили традиційному для Російської імперії світосприйняттю. До того ж вона навчалася в Європі, а в кінці XIX ст. європейське суспільство вже жило по-новому і саме цей фактор вплинув на подальшу долю Олександрю Михайлівни.

1. Бойковський М. Жіноча освіта в кінці XIX – на початку XX ст. – К., 1999.
2. Гайда А., Белова А. Письма А. Коллонтай. – М., 2009.
3. Дале Т. Александра Коллонтай. – СПб., 1999.
4. Коллонтай А. Летопись моей жизни. – М., 1947.
5. Плахтій О. Осередок жіночого товариства XIX ст. – К., 2003.
6. Пиетров-Эннкер Б. Новые люди России. – М., 2005.
7. Пушкарьова Н. Женщины России и Европы на пороге Нового времени. – М., 1996.

Shamatova A.R. Changes in Woman's life of Modern epoch (On the example of Alexandra Kollontai). Is analysed the problem of the women situation in society in the 19 century. The main attention is paid to the woman's life in a noble family in case of A. Kollontai.
Key words: Russian Empire, Woman question, society, education, nobiliary family.

I. А. Медвідь

БУНТ ПОКОЛІННЯ І СТАВЛЕННЯ ІВАНА ФРАНКА ДО ХРИСТІАНСТВА ТА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА

У статті проаналізовано ставлення І. Франка до греко-католицького духовенства та християнства крізь призму конфлікту поколінь. Головну увагу приділено новим поглядам та цінностям, які він репрезентував. Показано, як несприйняття цих поглядів та цінностей з боку певної консервативної частини галичан зумовило формування образу Франка-безбожника.

Ключові слова: Іван Франко, духовенство, християнство, бунт покоління.

Ставлення І. Франка до християнства та греко-католицького духовенства – одна з найбільш контроверсійних тем у франкознавстві. Складність полягає в тому, що, беручи окремі цитати з його наукових праць та художніх творів, а також спогадів про нього, можна довести як те, що Франко був запеклим атеїстом і антиклерикалом, так і те, що він був людиною глибоко віруючою, яка охоче приєднувала з духовенством. Праць, що демонструють один із полярних поглядів є чимало. Як приклад першого підходу, О. Назарук [1] та Г. Костельник [2] з клерикально-консервативного боку, і радянські дослідники – А. Брагінець [3] та І. Головаха [4] – з лівого боку. Як приклад іншого підходу – о. І. Музичка [5] та Я. Гриневич [6]. У цій статті я спробую розглянути цю проблему в контексті епохи та середовища, в якому жив І. Франко. На мою думку, цей контекст дозволить краще зрозуміти його ставлення до релігії та Церкви.

В міжвоєнний період на Галичині точилася дискусія щодо доцільності чи недоцільності вшанування І. Франка [7]. Характер цієї дискусії був достатньо емоційним. Натомість о. Т. Савойка досить виважено намагався подивитися у корінь і зрозуміти, чому І. Франко став таким, яким став. На його думку, він став вільнодумцем під впливом трьох головних факторів: конфлікт поколінь на ґрунті національної ідентичності; мода на соціалізм: «Бути “радикалом”, соціалістом, “атеїстом”, тощо, значить тоді в молоді літа – бути культурним»; вплив ідей М. Драгоманова, «хоч для України неконструктивних, але нових, бунтівничих, захоплюючих» [8, 1]. У цій статті я б хотів розвинути тезу о. Савойки і подивитися на погляди Франка в контексті доби, в якій він жив і на факторі покоління.

Характерною особливістю формування української нації на Галичині було те, що наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. її провідниками було майже винятково духовенство [9, 59–70]. Перевагою духовенства східного обряду була можливість одружуватися, що зумовлювало спадкоємність священницької верстви (сини священників часто теж ставали священниками). Відтак, створювалася спадкоємна українська еліта [9, 69]. Втім, Весна народів 1848 р. запустила процеси широких змін, з'явилися нові можливості і виклики. Покоління Франка було першим поколінням, в якого з'явилися нові можливості для здобуття освіти. Внаслідок освітньої реформи 1869 р., по-перше, запроваджено обов'язкову шкільну освіту для дітей від 6 до 14 років; по-друге, керівництво середніми школами остаточно перейшло від Церкви до світських шкільних рад [9, 90]. Як наслідок реформ, це чи не перше поко-

ління галицьких русинів, яке змогло витворити світську інтелігенцію, яка б підважила домінацію клерикальної інтелігенції. Це покоління, яке сформувало народовську та радикальну течію, де провідну роль почала відігравати світська інтелігенція, а в старшій генерації старорусинів домінувала клерикальна інтелігенція [9, 141]. Кінець 1870–80-і рр. – це період, коли «професорський» етап національного руху прийшов на зміну «попівському» [10, 37]. Б. Янишин, аналізуючи народовський рух, наводить дані, що 50% проводу народовців становили педагоги, а священники лише 11%, хоча 65% членів цього проводу були зі священничих родин [10, 45]. І це якраз час, коли І. Франко почав активну суспільно-політичну діяльність.

Молоде покоління переважно ідеалістично дивиться на світ, і шукає нових розв'язків проблем і викликів. Не завжди пропоновані розв'язки відповідають цінностям старшого покоління. Так виникає конфлікт поколінь. Молодше покоління також прагне до професійної і творчої самореалізації, і на шляху до цієї самореалізації воно неминуче зіштовхується зі старшим поколінням, яке перебуває в домінантній позиції, оскільки має більше досвіду, займає провідні посади, нав'язує свої типи дискурсів. Молодше покоління намагається підважити цю домінацію. І. Свенціцький, пишучи про 1870–80-і рр. так змальовував атмосферу бунту: «І почалася серед галицьких русинів велика метушня: старші станули на молодших за непослух, за охоту дітей вчити батьків; духовенство проти світських за вільнодумство; влада проти майбутніх грізних бурителів за погрозу існуючому ладові, мужі і мужчини проти жінок за нечувані якісь емансипаційні стремління – від кухні і шитва до політики, богачі проти бідняків за посяг на їх добро, за визиск» [11, 73].

І. Франко став на шлях цього бунту молодих, які прагнули підважити авторитет клерикальної інтелігенції. Звісно, не всі ставали на цей шлях, але його можна вважати провідником цього молодого покоління. Наведу приклад з життя І. Франка, що добре ілюструє цей бунт молодих проти старших. У листі до О. Рошкевич 22-річний Іван писав: «Виладжую до друку триактову комедію політично-літературну “Жаби”, в котрій будуть висміяні “до крайніх преділі” наші літературні та професорські поваги – Ільницький, Шараневич, Огоновський, Барвінський, Партицький, Площинський» [12, 138]. Ймовірно, стан викладання в Львівському університеті, зокрема на філософському факультеті, підштовхнув його до бунту [13, 153–155].

Хоча, можливо, ще однією з причин, що підштовхнула І. Франка стати на цей шлях був його арешт і невдача в першому коханні. Як відомо, Ольга Рошкевич – перше кохання Івана Яковича – була дочкою священника Михайла Рошкевича, пароха с. Лолин (Долинянщина). Спершу, він сприймав його як перспективну партію для дочки, але звинувачення у соціалізмі й арешт І. Франка (1877–1878) змусили о. Михайла кардинально змінити думку. Він відмовив Іванові в проханні одружитися з Ольгою і заборонив з'являтися в їхньому домі [13, 320]. Припускаю, що це могло глибоко зачепити І. Франка і погіршити його ставлення до духовенства. Він міг сприйняти це рішення батька Ольги також як спробу станової дискримінації, а в подальшому став гостро критикувати духовенство. З листа до О. Рошкевич (1879 р.) помітне роздратування тим, що Ольга виходить заміж саме за священника: «Пощо ти писала той лист, та і в такий спосіб, що то і добре, тебе ніхто не силує, тільки заблагос тобі попадею бути, ну, і йдеш за попа. Люба, подумай собі, які думки мусив насунити мені отой лист!» [14, 191].